

Examen HAVO 2021

tijdvak 1
dinsdag 18 mei
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 72 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

Steden worden soms vernoemd naar personen. De volgende vernoemingen staan in willekeurige volgorde:

- 1 De Amerikaanse hoofdstad Washington werd vernoemd naar George Washington, de eerste president van de Verenigde Staten, nadat hij de locatie van deze federale hoofdstad had uitgekozen.
- 2 De Brabantse vesting Willemstad werd vernoemd naar Willem van Oranje, de eerste leider van de Nederlandse Opstand, die kort daarvoor in Delft was vermoord.
- 3 De havenstad Lüderitz, in de kolonie Duits-Zuidwest-Afrika, werd vernoemd naar de koopman Adolf Lüderitz, die verdronk tijdens zijn zoektocht naar grondstoffen voor de Duitse industrie.
- 4 De regering van de DDR noemde een stad die werd aangelegd voor grootschalige ijzer- en staalproductie Stalinstadt, naar de pas overleden Sovjetleider Jozef Stalin.
- 5 In de Engelse kolonie Virginia werd de stad Jamestown bij de stichting vernoemd naar koning James I, die aan kolonisten toestemming gaf in Amerika tabak te produceren voor de Engelse markt.
- 6 Na de Duitse inval werd voorgesteld de Poolse stad Zamość Himmlerstadt te noemen, naar de nationaalsocialistische SS-leider Heinrich Himmler.

- 2p 1 Zet deze beschrijvingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 1.

Erasmus geeft een positief oordeel over het werk van Manutius. Dit positieve oordeel kun je verklaren met twee kenmerkende aspecten van de zestiende eeuw.

- 4p **2** Noem deze twee verschillende kenmerkende aspecten uit de zestiende eeuw en verklaar daarmee telkens een positief oordeel van Erasmus.

Een anekdote:

In 1524 klaagden de bestuurders van de Duitse stad Leipzig bij de katholieke hertog George van Saksen over zijn gebod dat de drukkers in Leipzig alleen maar godsdienstige geschriften in het Latijn mochten drukken (waar volgens hen geen vraag naar was) en niet in het Duits (waar veel vraag naar was).

- 2p **3** Verklaar het gebod van George van Saksen door aan te geven:
- wat de hertog wilde bereiken op godsdienstig gebied en
 - dat juist dit gebod hieraan kon bijdragen.

Gebruik bron 2.

Bartjens sluit met zijn sommen aan op de actuele situatie in de Republiek in de zestiende én de zeventiende eeuw.

- 4p **4** Leg voor beide sommen apart uit welke actualiteit dit is, waarbij je je antwoord voor de eerste som ondersteunt met een kenmerkend aspect uit de zestiende eeuw en voor de tweede som met een kenmerkend aspect uit de zeventiende eeuw.

In 1686 voegde de Engelse koning Jacobus II een groot deel van de Engelse koloniën in Noord-Amerika samen tot het *Dominion of New England*.

Jacobus II nam twee besluiten:

- 1 Het *Dominion* kwam onder bestuur van een gouverneur die rechtstreeks verantwoording aflegde aan hem.
- 2 In het *Dominion* moest de Engelse staatskerk worden gevestigd.

- 2p **5** Verklaar:
- bij welke ontwikkeling in de monarchie in de zeventiende eeuw het eerste besluit van Jacobus II paste en
 - dat voor de puriteinen (een stroming waartoe onder andere de *Pilgrim Fathers* behoorden) het tweede besluit een reden was om in opstand te komen tegen het Engelse gezag.

In 1768 zei het hoofd van de Oneida-stam, een stam die in het noordoosten van Noord-Amerika leefde: "Als onze jonge mannen willen gaan jagen op wilde beesten, dan staan overal hekken, waardoor ze erg vermoeid raken. Ook kunnen ze geen hertenvlees meer eten, of schors vinden om hutten te bouwen. De herten zijn vertrokken en de bomen zijn omgehakt".

- 2p 6 Leg uit welke ontwikkeling de veranderingen die het stamhoofd noemde veroorzaakte.

Gebruik bron 3.

Stel: je doet onderzoek naar 'de uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën, en de opkomst van het abolitionisme'.

Je concludeert dat je met de taak van Reichard een onderdeel van je onderzoek wél kunt illustreren **en** een ander onderdeel niet.

- 4p 7 Leg beide delen van je conclusie uit.

Vroegmoderne tijd

bron 1

In 1500 publiceert de humanist Erasmus het boek *Adagia*, een verzameling van Griekse en Romeinse spreuken. Bij de spreuk *Festina Lente* schrijft hij over de Italiaanse drukker Manutius, die deze spreuk als logo heeft:

Manutius is als het ware geschapen om deze beschaving [van de Oudheid] in haar oude glorie te herstellen; onvermoeibaar zwoegt hij voort. Geen inspanning is hem te zwaar en slechts op dit ene is zijn vurige hoop gericht: de gereedschappen voor de beoefening der schone letteren gezuiverd en gaaf ter hand te stellen aan mannen van goede aanleg (...). [Ik] durf de geleerden te verzekeren dat zij, door het toedoen van deze éne man, binnen weinige jaren zullen beschikken over al de goede auteurs die geschreven hebben in het Latijn en Grieks. En zonder uitzondering van enige tak van wetenschap en dat alles in onverkorte en van fouten gezuiverde vorm. Niemand zal dan ook maar één leemte in zijn bronnenmateriaal hoeven te hebben. Mocht dit ooit lukken, dan zal pas blijken, hoeveel goede handschriften nu nog ontoegankelijk zijn (...). Dan ook zal men merken, hoe ook die teksten, waarvan men nu nog denkt dat die behoorlijk gecorrigeerd zijn, wemelen van de wonderlijkste fouten.

bron 2

In 1604 publiceert de schoolmeester Willem Bartjens een rekenmethode, *De Cijfferinghe*. Hierin staan sommen als:

- 1 560 soldaten verdedigen een schans (vestingwerk), en hebben voedsel voor 7 maanden: ze besluiten samen om als ze belegerd worden de schans niet binnen 10 maanden over te geven. Vraag: hoeveel mannen moeten ze laten gaan om met hun voedsel de schans tien maanden te kunnen verdedigen? (oplossing: 168)
- 2 6 timmermannen maken in $186\frac{2}{3}$ dagen een schip van 66 lasten (inhoudsmaat voor schepen). Vraag: als men 10 mannen aanstelt, in hoeveel dagen kunnen die dat schip maken? (oplossing: 112 dagen)

bron 3

In 1781 schrijft de arts Jacobus Reichard een brief vanuit de suikerplantage Vreedestein in de Nederlandse kolonie Demerary (in Zuid-Amerika) aan zijn werkgever in Amsterdam:

De hemel zij dank: Wij zijn na een voorspoedige en gezegende reis op uw plantage Vreedestein aangekomen. (...) Ik zal deze maand op de plantage gaan wonen zodra de apotheek en de woning klaar zijn. Op uw plantage zijn feitelijk geen zieken, op vier negers na die aan de jas of zogenaamde Indiaanse pokken¹⁾ lijden. En Quacu, de suikerkoker, die veertien dagen kwakkelde door de beliac²⁾, is hersteld. Een meid, Henrietta, is bevallen van een mulat³⁾. Zij heeft de bevalling overleefd maar het kind is overleden. Ik heb de medicijnen gecontroleerd maar die zijn niet in goede staat zoals de bijgevoegde monsters laten zien. Ik heb gevraagd om extra medicijnen maar slechts een klein gedeelte ontvangen. Wilt u mij de gevraagde medicijnen alsnog opsturen zodat ik er straks geen tekort aan heb?

noot 1 Jas of Indiaanse pokken is een huidziekte.

noot 2 Beliac is een vorm van loodvergiftiging.

noot 3 Een mulat is iemand die een witte en een gekleurde ouder heeft.

Moderne tijd

De volgende gebeurtenissen rondom glas-in-loodramen in Nederland staan in willekeurige volgorde:

- 1 Door de emancipatie van katholieken in Nederland en het daarbij horende herstel van de bisdommen groeide de productie van gebrandschilderde kerkramen.
- 2 Er ontstond een nieuwe belangstelling voor glas-in-loodkunst tijdens de wederopbouw, doordat werd bepaald dat 1,5% van de bouwsom van overheidsgebouwen moest worden besteed aan kunst.
- 3 In de Republiek werden in opdracht van rijke regenten gebrandschilderde medaillons in grachtenpanden geplaatst.
- 4 Patriotten vernielden tijdens de Bataafse revolutie, een democratische revolutie, glas-in-loodramen waarop wapenschilden van voorname families waren afgebeeld.
- 5 Tijdens de economische wereldcrisis moest er goedkoop worden gebouwd, waardoor de vraag naar decoratieve glas-in-loodramen sterk terugliep.
- 6 Veel glas-in-loodramen in kerken en kloosters gingen verloren tijdens de reformatie.

2p **8** Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik bron 4.

Twee beweringen over de voorstellen van de commissie:

- 1 Uit de voorstellen blijkt dat de Britse samenleving door de industriële revolutie is veranderd.
 - 2 De voorstellen dragen bij aan de democratisering van Groot-Brittannië.
- 2p **9** Ondersteun beide beweringen, waarbij je telkens aangeeft welk voorstel van de commissie erbij past.

De plannen van de commissie in 1831 (zie bron 4) werden uiteindelijk doorgevoerd in een wet in 1832.

- 2p **10** Noem deze wet en geef aan waardoor de wet gunstig was voor de industriële ondernemers.

Gebruik bron 5.

Met artikelen als deze wordt een verandering in het Britse bestuur in India ondersteund.

- 4p **11** Licht dit toe door:
- de gebeurtenis te noemen waar dit artikel verslag van doet en
 - zonder bron aan te geven welke Britse beleidsverandering hierna wordt ingevoerd en
 - uit te leggen dat dit artikel die beleidsverandering wil ondersteunen.

Gebruik bron 6.

Jones Barker onderbouwt met dit schilderij het Britse imperialisme.

- 4p **12** Toon dit aan door twee voorbeelden van onderbouwing te noemen die Jones Barker weergeeft, waarbij je je antwoord ondersteunt met telkens een verschillende verwijzing naar de bron.

Twee gegevens over de Swadeshi-beweging in India:

- 1 In 1905 namen de oprichters van de Swadeshi-beweging voor het stadhuis van Calcutta een resolutie aan in het bijzijn van 20.000 Indiërs, waarin ze Indiërs opriepen hun eigen kleding te weven en te produceren.
- 2 In Groot-Brittannië publiceerden kranten artikelen waarin de Swadeshi-beweging werd beschreven als gevaarlijk en onwenselijk.

- 3p **13** Licht beide gegevens toe door:
- een economische verklaring te geven voor het ontstaan van de Swadeshi-beweging en
 - een economische **en** een politieke verklaring te geven voor de reactie van de Britse kranten.

Gebruik bron 7.

Dit bericht wordt gezien als een belangrijk document in de ontstaansgeschiedenis van de Republiek van Weimar.

- 3p 14 Licht deze visie toe door:
- aan te geven welke politieke verandering in Duitsland in 1918 de legerleiding met deze reactie mogelijk maakt en
 - uit te leggen welke kritiek op de regering van de Republiek van Weimar de conservatieve elite met dit bericht kan onderbouwen.

Een Duitse gevangene schreef over een medegevangene eind jaren 1930: "'Wees verstandig' zeiden zijn vrienden. 'Wat geeft het nu om af en toe 'Heil Hitler' te zeggen. Doe zoals wij. Wij menen het toch ook niet'. Hij schudde zijn hoofd. De volgende dag weigerde hij weer. Hij ging de donkere cel in. Veertien dagen."

Uit de behandeling van de gevangene blijkt dat:

- 1 Duitsland eind jaren 1930 een totalitaire staat was geworden en
- 2 er een *Volksgemeinschaft* werd gecreëerd in Duitsland.

- 2p 15 Ondersteun beide beweringen, elk met een verschillend argument.

Gebruik bron 8.

Een interpretatie:

Boothby ziet continuïteit **en** verandering in het beleid dat de Britse regering in 1919 en in 1938 voert ten aanzien van Duitsland.

- 3p 16 Onderbouw deze interpretatie door:
- zonder bron aan te geven welk zelfde doel de Britse regering in 1919 en in 1938 probeert te bereiken met haar beleid en
 - uit te leggen op welke verandering in het Britse beleid in 1938 Boothby reageert, waarbij je je antwoord ondersteunt met een passende verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 9.

Met deze foto kun je de economische **en** de sociale ontwrichting van de Duitse samenleving in mei 1945 illustreren.

- 2p 17 Toon beide aan.

Gebruik bron 10.

Stel: je doet onderzoek naar het Nederlandse ingrijpen in Nederlands-Indië en je vindt deze bron. Je concludeert dat dit verslag een eenzijdige weergave is.

- 3p 18 Licht je conclusie toe door:
- uit te leggen welke boodschap Brandt wil overbrengen over het Nederlandse ingrijpen, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron en
 - zonder bron met een kenmerkend aspect uit de twintigste eeuw een verklaring te geven voor het Nederlandse ingrijpen.

Hieronder staan in de linkerkolom vier gebeurtenissen uit de Duitse geschiedenis (a tot en met d) in chronologische volgorde en in de rechterkolom vijf gevolgen (1 tot en met 5) in willekeurige volgorde:

Gebeurtenissen:

- a Jozef Stalin liet de toegangswegen naar West-Berlijn blokkeren.
- b Willy Brandt startte met de uitvoering van de *Ostpolitik*.
- c Michael Gorbatsjov besloot de Brezjnevdoctrine los te laten.
- d Helmut Kohl kondigde aan de Duitse mark te vervangen door de euro.

Gevolgen:

- 1 De Verenigde Staten stelden een luchtbrug in.
- 2 Frankrijk steunde openlijk de Duitse plannen voor hereniging.
- 3 Oost-Duitse arbeiders startten met de bouw van de Muur in Berlijn.
- 4 Oost-Duitse burgers trokken via Hongarije naar het Westen, nadat de grens met Oostenrijk was opengesteld.
- 5 West-Duitsland en Oost-Duitsland erkenden elkaar als gelijkwaardige staten.

- 2p 19 Geef voor elke gebeurtenis aan welk gevolg daarbij hoort. Noteer alleen de letter en het daarbij behorende cijfer. *Let op: er blijft één gevolg over.*

In 1949 was Nederland een van de oprichters van de NAVO.

- 3p 20 Leg uit bij welke verandering van de Nederlandse buitenlandse politiek na 1945 het lidmaatschap van de NAVO paste **en** geef vervolgens een politieke verklaring voor deze verandering.

Gebruik bron 11.

Een conclusie:

De redactie van *De Waarheid* geeft een communistisch standpunt weer over de opstand.

3p **21** Ondersteun deze conclusie door:

- uit te leggen welk communistisch standpunt *De Waarheid* over de opstand weergeeft, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron en
- zonder bron een oorzaak voor de economische malaise te noemen waarin de DDR zich in 1953 bevindt.

Gebruik bron 11.

Een gegeven:

Na het neerslaan van de opstand worden de bevoegdheden van de *Staatssicherheidsdienst* in de DDR uitgebreid.

2p **22** Leg uit dat dit gegeven het beeld van de Oost-Duitse arbeiders, zoals dat wordt geschetst in de bron, nuanceert.

Tijdens het wereldkampioenschap ijshockey in 1961 verbood de leiding van de West-Duitse ijshockeybond hun spelers deel te nemen aan een wedstrijd tegen het team van de DDR. De West-Duitse spelers zouden, als ze de wedstrijd verloren, aanwezig moeten zijn bij het hijsen van de Oost-Duitse vlag en het spelen van het Oost-Duitse volkslied.

2p **23** Leg uit dat dit besluit paste bij de opstelling van de BRD ten aanzien van de DDR op dat moment.

Een anekdote:

In 1973 werd in overleg met het ministerie van Economische Zaken het volgende bericht in de landelijke dagbladen geplaatst:

"Als u wat kalmer optrekt en rustiger rijdt, bespaart u per dag 1.300.000 liter benzine. In een test is gebleken dat onrustig ruw rijden ten koste gaat van indrukwekkende hoeveelheden brandstof. Wegspuiten bij een stoplicht en hard remmen op het laatste moment kan u, als u er een gewoonte van maakt, veel meer benzine kosten dan een gelijkmatiger rijstijl."

2p **24** Leg uit dat het doel van dit bericht paste bij de actuele situatie in 1973.

Gebruik bron 12.

Een conclusie:

Met deze bron kun je een overeenkomst en een verschil aantonen tussen de standpunten van de provo's en die van de punkbeweging.

- 4p 25 Ondersteun deze conclusie door, telkens met een passende verwijzing naar de bron:
- een standpunt van de punkbeweging aan te geven dat overeenkomt met dat van de provo's en
 - een standpunt van de punkbeweging aan te geven dat verschilt van dat van de provo's.

Gebruik bron 13.

Carlo Schneider geeft een oorzaak weer van problemen bij de Europese samenwerking in de eenentwintigste eeuw.

- 2p 26 Leg uit welke oorzaak dat is, waarbij je je antwoord ondersteunt met een passende verwijzing naar de bron.

In de televisieserie *De taarten van Abel* (op televisie sinds 2003) bakken kinderen een taart om iemand te bedanken of te steunen, zoals bijvoorbeeld:

- 1 Een meisje dat een taart bakte om haar vader te bedanken die na hun vlucht in 2016 uit het Afrikaanse land Oeganda hard werkte om een nieuw bestaan op te bouwen in Nederland.
- 2 Een meisje dat een taart bakte om te laten weten dat ze het stoer vond dat haar tante ging trouwen met haar vriendin.

Met deze afleveringen uit *De taarten van Abel* kun je verschillende kenmerkende aspecten uit de tweede helft van de twintigste eeuw illustreren.

- 2p 27 Noem voor beide afleveringen van de televisieserie een verschillend kenmerkend aspect dat hierbij past.

Let op: je mag een kenmerkend aspect maar één keer gebruiken.

Moderne tijd

bron 4

In 1831 presenteert Lord John Russell namens een commissie in het Britse parlement verschillende voorstellen om het Britse kiesstelsel te veranderen:

We stellen voor dat alle kiesdistricten met minder dan 2000 inwoners het recht verliezen om afgevaardigden naar het Parlement te sturen. Dat betekent dat 60 districten verdwijnen, waarmee 119 zetels vrijkomen. Maar we gaan nog verder: er zijn 47 kiesdistricten met minder dan 4000 inwoners. Wij stellen voor dat die districten maximaal één parlamentslid kunnen afvaardigen. Het district Weymouth kan daarnaast van 4 naar 2 parlementsleden worden teruggebracht. Dit alles bij elkaar betekent dat er 168 zetels vrijkomen. (...) Wij willen echter niet dat de overgebleven zetels in handen komen van een kleine groep rijken. Daarom stellen we voor dat alle huiseigenaren die jaarlijks minimaal 10 pond aan woonlasten betalen, kiesrecht krijgen¹. (...) Dit zijn de mensen die we nodig hebben bij toekomstige uitdagingen voor ons land!

noot 1 Hierdoor komen de zetels terecht bij stedelijke districten.

bron 5

In de Britse krant *Illustrated London News* staat in 1857 in een artikel over India:

We horen met pijn, maar niet zozeer met afkeer, van de dood van onze dappere officieren en soldaten die werden afgeslacht, want het hoort bij de taak van een soldaat om de dood tegemoet te treden. Maar als we lezen over de gruwelijkheden die zijn begaan tegen onze vrouwen en kinderen, dan wordt het hart van Engeland geraakt; en het verdriet om hun lot, hoe groot dat ook is, wordt overschaduwd door de afschuw die we voelen voor hun onmenselijke moordenaars en de grimmige overtuiging dat zij moeten worden getroffen door volledige en onwrikbare gerechtigheid.

bron 6

De Britse schilder Thomas Jones Barker maakt in 1863 het schilderij *The Secret of England's Greatness* (Het geheim van Englands grootheid):

Toelichting

Op de voorgrond staat de Britse koningin Victoria, die een bijbel overhandigt aan een vorst uit oostelijk Afrika.

bron 7

In november 1918 stuurt de Duitse generaal Wilhelm Groener een bericht aan de Duitse regering:

Veldmaarschalk Von Hindenburg heeft zich bereid verklaard aan te willen blijven als hoogste legeraanvoerder, totdat het leger stabiel en in alle orde zal zijn teruggeleid naar het vaderland. Hij heeft de commandoleiding en de officieren verzocht om hun plicht onverminderd te blijven doen. De veldmaarschalk verwacht van de nieuwe regering, dat zij de zorg voor het leger met alle middelen veiligstelt en hiervoor elke mogelijke verstoring van het treinverkeer zal verhinderen.

bron 8

Op 22 februari 1938 vindt in het Britse parlement een debat plaats over het beleid ten aanzien van Duitsland. Het parlamentslid Robert Boothby zegt tijdens dit debat:

Achteraf gezien denk ik dat het Verdrag van Versailles toch niet het wondermiddel voor het bereiken van vrede was waarvoor de onderhandelaars het destijds hielden. Ik durf zelfs te beweren dat het verdrag veel van onze huidige problemen heeft veroorzaakt (...). Ik zal de schuld hiervoor niet neerleggen bij Mr. Lloyd George¹⁾, want de obstakels waren toen bijna onoverkomelijk en hij stond onder enorme druk van de publieke opinie in dit land, die zakelijk en rustig onderhandelen bijna onmogelijk maakte. Dat er uiteindelijk toch een verdrag kwam, is op zich al verbazingwekkend. Maar dat neemt niet weg dat het geen goed verdrag was. Dit zullen we moeten meewegen bij het beoordelen van de situatie waarin we ons nu bevinden.

noot 1 Minister-president Lloyd George onderhandelde in 1919 namens Groot-Brittannië over het Verdrag van Versailles.

bron 9

Foto van Duitse burgers die op 1 mei 1945 de rivier de Elbe oversteken om de naderende Sovjettroepen voor te blijven:

bron 10

De Nederlandse regering zendt troepen naar de kolonie Nederlands-Indië om daar na het einde van de Japanse bezetting de macht terug te krijgen. Willem Brandt, een voorlichter in dienst van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger, schrijft in 1947:

De gevangenen die ons in handen vallen en die men nieuwsgierig beziet en uithoort zijn beziel met de meest fantastische opvattingen over de Nederlandse bedoelingen en methoden. Het zijn meestal jongens nog, opgevoed in blankenhaat, onder een Japans beheer, getraind in het wapengeweld door Japanse deserteurs in het binnenland. Jongens vaak, die niet weten wat zij doen. (...) Dat zijn zij: de losgebroke horden, het schuim van het Indonesisch volk, de op drift geraakte bandeloze legers van een machteloze leiding, die de toegestoken hand van hulp en steun uit dom wanbegrip geweigerd heeft, gedreven door wilde fanatici, profiteurs en bekrompen partijbonzen.

bron 11

In 1953 komen Oost-Duitse arbeiders in opstand tegen de regering. In het communistische Nederlandse dagblad *De Waarheid* van 17 juni 1953 staat over het uitbreken van die opstand een artikel:

Onze correspondent telefoneerde ons gisteravond dat de aanleiding van de demonstraties (...) van Oost-Duitse bouwvakarbeiders een onjuist toegepaste regeringsmaatregel over de verhoging van de arbeidsnormen is geweest. De spionage- en sabotage-organisaties in het Westen hadden hiervan gebruik gemaakt om enkele groepen arbeiders tot demonstraties aan te zetten, die onmiddellijk aangevuld werden door mannen uit West-Berlijn. Toen de arbeiders voor het regeringsgebouw van het ministerie van Wederopbouw verschenen, werden zij door [de DDR] minister Selbmann toegesproken. Deze vertelde hun dat de regering al besloten had om de onjuiste maatregelen in te trekken. Agenten uit West-Berlijn probeerden de arbeiders over te halen om naar het Westen te marcheren "om daar hun recht te zoeken". Dit provocerende voorstel werd onmiddellijk afgewezen met de verklaring: "Als wij klachten hebben, dan spreken wij onze eigen regering daarop aan." De arbeiders gingen na de mededeling van minister Selbmann gerustgesteld weer naar hun werk.

bron 12

Uit het lied *Regering (krijg de tering)* van de Nederlandse punkband *Balthasar Gerards Kommando* (B.G.K.) uit 1983:

Grote kampanjes¹⁾ veel beloven
Moeten wij die lulkoek geloven
Stemmen helpt allang niet meer
Rechts wint toch wel keer op keer
Je wordt verwacht je neer te leggen
Bij wat de meeste mensen zeggen
Als je ertegen protesteert
Word je met harde hand bekeerd

noot 1 Verkiezingscampagnes

bron 13

Cartoon van de Luxemburgse tekenaar Carlo Schneider uit 2005:

Toelichting

De mannen die het spandoek met de tekst 'Europapolitiek' erop vasthouden zijn de Franse president Chirac en de Nederlandse premier Balkenende.

De man links stelt het Franse volk voor, op zijn tas staat *Non* (Nee).

De vrouw rechtsachter stelt het Nederlandse volk voor.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.